

TȳR och **TīR*

Gudanamnet *Tȳr* återgår enligt allmän uppfattning bland etymologer på urnordiska **Tīwar* (så t.ex. Kroonen 2013 s. 519, Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1303). I fornvästnordiska, där samma ord även kan uppträda som appellativ med betydelsen 'gud', har man följande paradigm:

N sg	<i>tȳr</i> < <i>*tīwar</i>
G sg	<i>tȳs</i> < <i>*tīwas</i>
D sg	<i>tívi</i> < <i>*tīwē</i>
A sg	<i>tȳ</i> < <i>*tīwa</i>
N pl	<i>tívar</i> < <i>*tīwōR</i>
G pl	<i>tíva</i> < <i>*tīwō</i>
D pl	<i>tívum</i> < <i>*tīwumR</i>
A pl	<i>tíva</i> < <i>*tīwan</i>

Formerna med *y* beror på omljud (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1303) som bara inträder där *u* < *w* fallit bort, vilket endast sker när vokalen i ändelsen synkoperats. Kvarstående *w* > *v* verkar inte omljud. I fornvästnordiska finns även dativformer med *y* (*tȳ*, *tȳvi*) som beror på analogisk påverkan inom paradigm.

I Danmark finns ett relativt stort antal ortnamn på *Tis-* som okontroversiellt brukar räknas som innehållande gen. sg. av forndanska **Tī(r)*, en variantform av *Tȳr* (Holmberg 1986, Vikstrand 2001 s. 405 ff.). Johannes Brøndum-Nielsen (1950 s. 145; så även Noreen 1904 § 71.3 om fsv. *tisdagher*) räknar uppenbarligen med att samma paradigm, som i fornvästnordiska, varit det ursprungliga även i tidig forndanska (rundanska) och att genitivformen *Tis-* ska förklaras genom analogisk påverkan från former med regelmässigt *i* i paradigm. Det är dock svårt att förena med de konsekventa *i*-formerna i ortnamnen vilka definitionsmässigt – som alla teofora namn med hedniska gudanamn som förled – hör till åtminstone vikingatid och säkert i vissa fall kan vara ännu äldre. Visserligen skrivs dessa ganska ofta *Tys-* i medeltida belägg, men det kan förklaras som en välbekant rent ortografisk variation av stavningen av *i*-ljudet. Bente Holmberg (1986 s. 109) säger utan tvekan att den forndanska formen av namnet är **Tī*. Hon lämnar en dörr på glänt för tidigare ombildningar inom paradigm genom att hänvisa till Brøndum-Nielsen, men det finns egentligen inget som tyder på att så har skett.

En enklare tolkning än att förutsätta analogisk ombildning inom paradigm är då att i stället anta att östnordiskan helt enkelt, som ju ofta är fallet, inte har haft omljudsverkan i detta ord.

Också den gamla veckodagsbenämningen som utgår från urnordiska **tīwasdagaz* (Bjorvand & Lindeman 2019 s. 1303) följer mönstret med fvn. *týsdagr* gentemot fsv. *tisdagher* och fda. *tisdagh*.

Formen *tir* är faktiskt belagd i gutniska. Det gäller säkert inskriften G 184 på en kyrkklocka i Sanda som är självdaterande till 1493, där **t**-runan benämns **tir** (Pipping 1912 s. 132; jfr Snædal 2002 s. 171 som dock antar delabialisering $y > i$) och möjligen även den vikingatida inskriften G 58 på en spännbuckla i brons från Hemse socken: **botui a kik argais sigtiir** *Botwi a mik Arnгаirs. Sigtir* 'Botvi från Arges äger mig. Sigtir.' Ivar Lindquist (1918) har antagit att **sigtiiir** är den forngutniska motsvarigheten till fvn. *Sigtýr* som kan betyda antingen 'segerguden' (om efterleden är appellativet *týr*) eller 'seger-Tyr'. Sven Ekbo (Suppl Hq s.v. *Tyr*) säger att ordet *tir* »torde [...] vara belagt» i inskriften, medan Thorgunn Snædal (2002 s. 85) betraktar tolkningen som »ytterst osäker». I forngutniskan saknas praktiskt taget *u*- och *w*-omljud så formen *tir* är den väntade (Lindquist 1918 s. 43).

Även Olaus Petri kallar runan för *Thir* (o. 1530 [1917] s. 555). Johannes Bureus (1599) uppger också från Dalarna 11 R *tir* vilket dock skulle kunna vara en delabialiserad dialektal form.

Ottar Grønvik (1999 s. 119 f.) har tilltalande föreslagit att **hotiur** i inskriften på Ribekraniet ska förstås som *Ho-Tiur* vilket han översätter med 'höge Tyr'. Han räknar med utvecklingen **tīwar > *tīur > tiur*. Men detta kan alltså utvecklas vidare antingen till *tyr* eller *tir* beroende på om det finns omljudsverkan i detta ord i ristarens språk eller inte.

Ett ytterligare argument för att betrakta danska *Tis*- som en del av ett ursprungligen icke omljutt paradigm är att motsvarande fördelning på väst- och östnordiska former finns även för namnet på runan ʀ som i väst heter *ȳr* och i öst *īr* (Larsson 2002 s. 145, 155). Detta motsvaras även av att runan i västnordiska inskrifter kan stå för vokalen *y* medan den i Östnorden har ljudvärdet *i* (eller sekundärt annan orundad främre vokal) (Larsson 2002 s. 155). Detta är en fonetisk parallell till *Tȳr/Tīr* eftersom båda formerna av runbenämningen, som egentligen betyder 'idegran', utgår från urnordiskt **tīwar* (Kroonen 2013 s. 27). Patrik Larsson (2002 s. 155) skriver uttryckligen om »östnordiskt *īr* och västnordiskt *ȳr*, i det förra fallet utan, i det senare med *w*-omljud».

En grupp neutrala *a*-stammar som brukar antas innehålla urn. *-tīwa* uppvisar – till skillnad från de maskulina **tīwar* och **tīwar* – variation mellan *i*- och *y*-former i fornsvenska: *bly*, *kli*, *sly* samt det *hi-/hy-* med betydelsen 'familj, hem' som utgör förled i bl.a. *hybble* som i äldre svenska betyder 'liten eller dålig bostad' men där den fornspråkliga grundbetydelsen är 'hus, hem'. Skillnaden skulle kunna förklaras om dessa substantiv är ursprungliga feminina *ō*-stammar som på grund av sin kollektiva betydelse har uppfattats som pluralis av neutrala *a*-stammar och till vilka därför nybildats singularer som sådana. En annan möj-

lighet är att *y*-formerna utgår från de neutrala *a*-stammarnas plural. Båda dessa alternativa förklaringar diskuteras av Hugo Pipping (1912 s. 163 ff.). *Bly* stämmer som ämnesnamn inte in på denna tolkning och kanske i stället kan förklaras genom analogisk påverkan från de andra substantiven i gruppen.

I min tolkning av Maltinskriften från Jylland (Fridell 2024 s. 87, 92) räknar jag med att gudanamnet *Tyr* är belagt med stavningen **tur**. Jag ser det, mot bakgrund av ovanstående resonemang, som ett västnordiskt språkdrag i inskriften.

Litteratur

- Bjorvand, Harald & Lindeman, Fredrik Otto, 2019: Våre arveord. Etymologisk ordbok. 3. utg. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 105.)
- Brøndum-Nielsen, Johannes, 1950: Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling 1. Indledning. Tekstkildernes lydbetegnelser. Vokalisme. 2 Udg. København.
- Bureus, Johannes, 1599: Runakenslanes lerespan. Uppsala.
- Fridell, Staffan, 2024: A new interpretation of the Malt inscription. I: Viking and medieval Scandinavia 20. S. 83–96.
- G + nr = nummer i GR.
- Grønvik, Ottar, 1999: Runcinnskriften fra Ribe. I: ANF 114. S. 103–127.
- Holmberg, Bente, 1986: Den hedenske gud Tyr i danske stednavne. I: Mange bække små. Til John Kousgård Sørensen på tresårsdagen 6.12.1985. Red. Vibeke Dalberg & Gillian Fellows-Jensen. København. (Navnestudier udg. av Institut for navneforskning 27.) S. 109–125.
- Kroonen, Guus, 2013: Etymological dictionary of Proto-Germanic. Leiden–Boston.
- Larsson, Patrik, 2002: Yrrunan. Användning och ljudvärde i nordiska runinskrifter. Uppsala. (Runrön 17.)
- Lindquist, Ivar, 1918: Runinskriften på en spännbuckla från Gotland i Göteborgs museum. I: Göteborgs och Bohusläns fornminnesförenings tidskrift. S. 36–53.
- Noreen, Adolf, 1904: Altschwedische grammatik mit einschluß des altgutnischen. Halle. (Sammlung kurzer grammatiken germanischer dialekte 8. Altnordische grammatik 2.)
- Olaus Petri, o. 1530 [1917]: Om runskrift. I: Samlade skrifter 4. Red.: Bengt Hesselman. Uppsala. S. 555–556.
- Pipping, Hugo, 1912: Zum Lehre vom w-Verlust in den altnordischen Sprachen. I: Xenia Lideniana. Festschrift tillägnad professor Evald Lidén på hans femtioårsdag den 3 oktober 1912. Stockholm. S. 139–175.
- Snædal, Thorgunn, 2002: Medan världen vakar. Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi. Uppsala. (Runrön 16.)
- Suppl Hq = Sven Ekbo: Supplement till Hellquists etymologiska ordbok. Bokstäverna S och T. Ms. i Svenska Akademiens ordboksredaktion, Lund.
- Vikstrand, Per, 2001: Gudarnas platser. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalskapen. Uppsala. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi 77. Studier till en svensk ortnamnsatlas 17.)

Staffan Fridell